

Boekbesprekingen

Verantwoordingsprocessen en vredesmissies

Christ Klep

Somalië, Rwanda, Srebrenica, De nasleep van drie ontspoorde vredesmissies.

Amsterdam: Boom, 2008:

408 blz.; 25,- euro; ISBN: 978-90-8506-668-2

'Policy fiascoes', zo kwalificeert historicus Christ Klep de Canadese vredesmissie naar Somalië in 1993, de Belgische vredesmissie naar Rwanda in 1994 en de Nederlandse vredesmissie naar de Bosnische enclave Srebrenica in 1995. In zijn Utrechts proefschrift *Somalië, Rwanda, Srebrenica, De nasleep van drie ontspoorde vredesmissies* staat de vraag centraal waarom na afloop van deze missies het zo lang onduidelijk is gebleven wie verantwoordelijk was voor het falen ervan.

Bij de Canadese deelname aan de *United Task Force* (UNITAF) ging het om het moreel disfunctioneren van het *Canadian Airborne Regiment*, als gevolg waarvan het regiment twee jaar later werd opgeheven. Gefrustreerde, dronken militairen van dit regiment hadden een valstrik geplaatst, waarbij een Somaliër werd doodgeschoten. Daarnaast had een Canadese militair een 16-jarige Somaliër doodgemarteld. Hij pleegde enkele weken later zelfmoord.

Bij de Belgische missie naar Rwanda betrof het een patrouille van tien Belgische para's die deel uitmaakten van de *United Nations Assistance Mission in Rwanda* (UNAMIR). Zij werden in de hoofdstad Kigali omsingeld door Rwandese Hutu-soldaten en op wrede wijze afgeslacht. De primaire vraag was of de Belgische commandant Marchal het bloedbad had kunnen voorkomen. Maar een andere vraag is of de terugtrekking

van de Belgische militairen op last van het kabinet-Dehaene de weg vrij maakte voor de genocide in Rwanda.

De Nederlandse deelname aan de *United Nations Protection Force* (UNPROFOR) in Bosnië-Herzegovina kwam in juli 1995 tot een voortijdig einde, toen bij een aanval van de Bosnische Serviër Mladić Srebrenica als 'safe area' ophield te bestaan. De verwachte luchtsteun was uitgebleven en achtduizend moslims werden door Bosnisch-Servische troepen weggevoerd om vermoord te worden. De Nederlandse militairen werd verweten dat zij slechts hadden toegekeken.

De studie van Klep richt zich vooral op de daadwerkelijke *verantwoordingsprocessen*: welke mechanismen, tactieken en instrumenten werden door betrokkenen ingezet of benut om rekenschap af te leggen? Hoe verliep dit proces en met welke uitkomst? Anders gezegd: hoe werd rekenschap afgelegd? Parallel hieraan loopt als rode draad door de studie de vraag hoe het afleggen van rekenschap werd ingevuld. Het antwoord op deze vraag bepaalde uiteraard in hoge mate de gebruikte tactieken en instrumenten en zo het verloop van het verantwoordingsproces.

Klep benadert zijn vraagstelling vanuit vier (deels overlappende) invalshoeken, te weten de rol van nabestaanden en kritische media als 'buitenstaanders'; de politieke en de organisatorische verantwoordingsprocessen en de daarbij behorende

verantwoordelijkheidsinvulling; en de rol van de onderzoekscommissies. Deze invalshoeken vormen het kader voor de vraag of er sprake was van een vrijwillige invulling (actief dan wel passief) van verantwoordelijkheid of van een gedwongen toedeling.

De auteur maakt hierbij gebruik van het onderscheid dat de Duitse socioloog en historicus Max Weber maakt tussen gezindheidsethiek en verantwoordelijkheidsethiek. *Gezindheidsethiek* gaat uit van moreel hoogstaande intenties en daden, waarbij de praktische gevolgen hieraan ondergeschikt zijn. Begrippen als goede bedoelingen, intenties, een zuiver geweten en een symbolisch gebaar staan dan centraal. *Verantwoordelijkheidsethiek* daarentegen beoordeelt handelen wél primair op de haalbaarheid en de mogelijke gevolgen. Deze ethiek richt zich op de weging van doel-middelcombinaties, bezien vanuit de effecten van een keuze. Begrippen als consequenties staan dan centraal. Bijvoorbeeld de vraag of de prijs om een doel te behalen niet té hoog is, in termen van mensenlevens.

Het is niet zo verrassend wanneer Klep concludeert dat vooral de nabestaanden en onderzoeksjournalisten een gezindheidsethische invalshoek hanteerden, terwijl de regeringen en coalitiepartijen eerder verantwoordelijkheidsethisch redeneerden. Ook Max Weber meent immers dat politiek is gekenmerkt en ook moet zijn gekenmerkt door verantwoordelijkheidsethiek. Maar dat laat uiteraard onverlet dat politici wel verantwoordelijkheid moeten *afleggen* en zo nodig consequenties daaraan moeten verbinden. Anders gezegd, politici moeten bereid en in staat zijn gemaakte keuzen publiek te verantwoorden.

Hoewel de missies verschillend waren, constateert Klep toch ook duidelijke overeenkomsten. Zo gaven de politieke, ambtelijke en militaire organisaties er blijk van hun verantwoordelijkheid grotendeels uit de weg te gaan. De betrokken ministers traden niet af en parlementariërs maakten hun controlerende taak vaak ondergeschikt aan loyaliteit tegenover politiek geestverwante ministers. In het laatste geval was in plaats van dualisme sprake van monisme. Anders gezegd, in het parlement was geen tegenstelling tussen regering en parlement, maar tussen de coalitie en de oppositie. In alle drie landen bleken regering en parlement zó met elkaar verweven, dat het proces van verantwoording ongeloofwaardig werd.

Betrokken regeringscoalities wilden ook niet opstappen, omdat zij dan zelf schuld zouden bekennen. Ten slotte bestond er de vrees voor schadeclaims, maar ook voor verlies aan geloofwaardigheid. Het betrof immers dezelfde politieke partijen die met grote meerderheid vóór deelname aan de missie hadden gekozen.

Maar ook wat betreft de verwerking door het militair apparaat bleken militaire organisaties niet gemakkelijk fouten te willen toegeven. Zo stonden in alle drie landen de militairen afwerend tegenover iedere kritiek van buitenaf.

In alle drie gevallen werden er onderzoekscommissies ingesteld die de feiten boven tafel moesten brengen. Klep meent dat onderzoekscommissies bij politici geliefd zijn, omdat ze lastige problemen bestuurlijk beheersbaar maken. Er komt immers bronnenonderzoek en alle getuigen vertellen hun allang 'versteende' verhaal, waardoor volledige openheid een illusie is. Er komt uiteindelijk een rapport met aanbevelingen, waarop de reactie van de overheid is dat ze alle aanbevelingen al heeft doorgevoerd. Sterker nog, de bereidheid lessen te trekken was een belangrijk argument geweest om de affaires te

kunnen afsluiten. In de woorden van Klep: 'Een combinatie van kritiek en lof, plus de stelling dat de rapporten bij publicatie reeds waren ingehaald door geëntameerd regeringsbeleid.' Wat betreft Nederland constateert Klep dat na Srebrenica de Kamer geprobeerd heeft haar greep op het uitzendbeleid te versterken door het grondwetsartikel 100 (september 2000), dat de regering verplicht de volksvertegenwoordiging in te lichten zodra ze aan een nieuwe missie wil deelnemen, en door uitbreiding van het zogenoemde 'toetsingskader', met zijn politieke en militaire aandachtspunten. Door dit toenemend politiek monisme gaat de Kamer echter medeverantwoordelijkheid voor een missie dragen, een verantwoordelijkheid die in strijd is met het staatsrechtelijk adagium 'de regering regeert, het parlement controleert'.

Twee voorbeelden. Het toenmalig Tweede-Kamerlid Koenders (PvdA) wist in 2001 een meerderheid in de Kamer te verkrijgen voor het zenden van Apache-helicopters naar Djibouti in het kader van de Nederlandse deelname aan de *United Nations Mission in Ethiopia and Eritrea* (UN-MEE). Dit tegen het advies van de Verenigde Naties en de Nederlandse militaire top in. Een ander voorbeeld was de eis van de Tweede Kamer om, tegen de zin van minister Kamp in, in januari 2006 inzage te krijgen in een vertrouwelijk rapport van de Militaire Inlichtingen en Veiligheidsdienst (MIVD) over de situatie in de Afghaanse provincie Uruzgan.

Een belangrijke les die de internationale gemeenschap in ieder geval uit de missies naar Somalië, het voormalig Joegoslavië en Rwanda heeft getrokken, is dat voor de nieuwe 'complexe' vredesoperaties het traditionele 'blauwhelm'-concept niet meer voldoet. Vooral het rapport van de commissie-Brahimi, dat medio 2000 verscheen, fungeerde als katalysator in een ontwikkeling die ertoe heeft geleid dat VN-blauwhelmen robuuster worden

uitgerust en niet alleen in geval van zelfverdediging met geweld mogen optreden. Dit mede als uitvloeisel van mandaten die hier veel meer ruimte voor laten.

Tot slot. De gedegenheid waarmee Klep zijn omvangrijke onderzoek heeft verricht, dwingt bewondering af. Zijn proefschrift houdt politici, ambtenaren en militairen een duidelijke spiegel voor. Want ondanks de vele onderzoekscommissies bleven belangrijke vragen onbeantwoord. 'De waarheid komt niet boven,' luidde in *NRC Handelsblad* de kop boven een interview met de auteur op 28 februari jl. Een kernachtiger samenvatting van zijn zeer geslaagde proefschrift is niet denkbaar.

Kees Homan

Generaal-majoor der Mariniers b.d., mr drs Kees Homan is als adviseur verbonden aan het *Clingendael Security and Conflict Programme* (CSCP).

Samenwerking bij crisisbeheersingsoperaties in fragiele staten moet beter

Adviesraad voor Internationale Vraagstukken (AIV)

Crisisbeheersingsoperaties in fragiele staten - de noodzaak van een samenhangende aanpak.

Den Haag: AIV, maart 2009, advies nr. 64;

68 blz. + bijlagen (te downloaden van: www.aiv-advies.nl)

Op verzoek van de ministers Van Middelkoop, Koenders en Verhagen heeft de Adviesraad voor Internationale Vraagstukken (AIV) eind maart 2009 de nota *Crisisbeheersingsoperaties in fragiele staten – de noodzaak van een samenhangende aanpak* uitgebracht. De centrale vraag is hoe politieke, militaire en ontwikkelingsdoelstellingen zich tot elkaar verhouden en in hoeverre deze doelen te verenigen zijn in een samenhangende aanpak. Vrijelijk vertaald is de vraag: onderzoek nu eens waarom die samenwerking bij de integrale benadering of 3D (*diplomacy, defense and development*)-benadering steeds zo moeizaam loopt? En hoe een geïntegreerde samenwerking *idealerweise* vorm zou moeten krijgen.

Na de beleidsnotitie over fragiele staten van minister Koenders, die in november 2008 was uitgekomen, en andere strategische en theoretische discussies over fragiele staten, is deze AIV-nota een *reality check* van de huidige aanpak van crisisbeheersingsoperaties. Eerdere discussies werden gekenmerkt door theoretische uiteenzettingen over het herstellen van het verbroken sociaal contract tussen burger en overheid in fragiele staten, door een eenzijdige aandacht voor versterking van de uitvoerende macht van fragiele staten of door het stimuleren van een democratiseringproces naar westers model. Deze nota wisselt deze theoretische benadering uit eerdere beleidsdiscussies over fragiele staten in voor een genuanceerde en transparante uiteenzetting over mogelijkheden, dilemma's en vooral praktijkervaringen. Een heldere keuze is bijvoorbeeld dat de

nadruk in eerste instantie moet liggen op veiligheid en stabiliteit en de opbouw van lokale instituties op het gebied van de rechtsstaat en dat er zo snel mogelijk een aanvang moet worden gemaakt met duurzame ontwikkeling. Verkiezingen – een van de belangrijkste onderdelen van eerdere crisisbeheersingsoperaties – belanden daarmee op het tweede plan.

Werkelijk begrijpen van de lokale situatie en inzicht in elkaars rollen en mandaten blijken doorslaggevend voor het welslagen van een operatie. Het gaat om 'situational awareness'. Elke operatie moet wat betreft besluitvorming en legitimiteit geënt zijn op lokale praktijken en gebruiken. Als aan deze voorwaarde niet is voldaan, is elke interventie gedoemd te mislukken. We moeten nuchter zijn ten aanzien van de te behalen resultaten en bescheiden in de doelstellingen. In Nederland is de samenleving al niet maakbaar, laat staan in fragiele staten. Het enkel militair ingrijpen – succesvol of niet – biedt géén oplossing. De oplossing moet worden gevonden in de politiek. De aanpak moet niet uitgaan van een groot, vaag plan (*grand design*), maar gericht zijn op concrete, hanteerbare (tussen)doelen, die inzicht geven in de rollen van de diverse partners. Dit in overleg met de lokale actoren.

De belangrijkste conclusie van de nota is verder dat deze operaties beter kunnen en ook beter moeten, vooral als het samenwerking tussen diplomatieke, militaire en ontwikkelings-samenwerkings- en andere, civiele partners betreft. Op de drie onderscheiden niveaus (lokaal,

nationaal en internationaal) lopen de conclusies overigens uiteen. Het meest positief is de AIV nog over samenwerking op lokaal niveau waar Nederland actief is, bijvoorbeeld in Uruzgan. Op Nederlands, nationaal, niveau is de samenwerking zeker vatbaar voor verbetering en moet Algemene Zaken de coördinerende rol hebben over Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking. Het meest kritisch is de nota over de internationale samenwerking, d.w.z. de samenwerking tussen en binnen organisaties als de EU, de NAVO en de VN. Het ontbreekt internationaal vooral aan duidelijke civiele leiding en coördinatie. Nederland dient dan ook niet alleen de samenwerking binnen en tussen de internationale organisaties te bevorderen, maar internationaal ook eisen te stellen, voordat besloten wordt aan een missie deel te nemen.

Deze ervaringen en conclusies komen zeer realistisch over. Toch blijft de nota wel erg beschrijvend en praktisch. Natuurlijk bestaat er nog steeds koudwatervrees tussen militairen en ontwikkelingswerkers en beconcurreren internationale organisaties elkaar soms eerder dan dat ze samenwerken. Ook is het soms zo dat NGO's liever eigen vlaggen planten en huiverig zijn voor samenwerking in een militaire context vanwege de perceptie van partijdigheid. Maar er is meer dan dat.

In de nota komt (terecht) naar voren dat 'situational awareness' en ontwikkelingen in de lokale en regionale context van fundamenteel belang zijn voor de te kiezen strategie en dat oplossingen nooit alleen militair mogen zijn, maar altijd gebaseerd dienen te zijn op de politieke processen en contacten met de lokale bevolking. Deze constatering is feitelijk een majeure koerswijziging ten opzichte van eerdere crisisbeheersingsoperaties, die veel meer een van bovenaf gepland en formeel karakter hadden, met nadruk op bijvoorbeeld een nieuwe grondwet en verkiezingen. Maar waar de nota dan niet op

ingaat, is dat dit natuurlijk ook een ander samenwerkingsmodel vergt.

Het zwaartepunt van de coördinatie moet meer in het veld liggen, want alleen daar kan de lokale context het beste worden beoordeeld. Als je werkelijk flexibel wilt kunnen inhaken op lokale ontwikkelingen, zou je feitelijk ook steeds je planning moeten veranderen. De keerzijde hiervan is dat Den Haag alleen over de *hoofdlijnen* kan meebeslissen. De nota rept terecht over *complexity management*, d.w.z. *management* in een situatie die dermate onoverzichtelijk en onvoorspelbaar is, dat planning per definitie gecompliceerd wordt.

De nota stelt dat de casus Uruzgan gebruikt wordt voor het trekken van lessen voor een meer samenhangende aanpak. En die lessen zijn ook zinvol. De keerzijde hiervan is echter dat de laboratoriumsituatie in Uruzgan zeer atypisch is voor de Nederlandse rol in de doorsnee crisisbeheersingsoperatie, als die er al zou zijn, o.a. in de zin dat Nederland grootschalig en vooral militair dominant aanwezig is in Uruzgan.

In andere crisisbeheersingsoperaties heeft Nederland ook een heel andere rol. In Soedan of Kosovo gaat het erom dat de totale crisisbeheersingsoperatie geïntegreerd is, niet speciaal dat de Nederlandse inbreng geïntegreerd is. Het belang van intra-Nederlandse coördinatie is belangrijk voor Uruzgan; daar runt Nederland een hele provincie en kan het tot op zekere hoogte zelf de situatie naar zijn hand zetten. Dit geldt veel minder voor andere crisisbeheersingsoperaties. In Tsjaad was Nederland slechts een radertje in een internationale operatie, met andere vereisten ten aanzien van afstemming.

NGO's worden in de nota te veel geportretteerd als uitvoerders van overheidsbeleid of als instrumenteel in een legitimatieproces van overheidsbeleid. Juist waar de 'situational awareness' centraal staat, waar oplossingen in het politieke vlak liggen, spelen percepties en contacten een rol. Juist NGO's beschikken over andere, unieke ingangen in een lokale samenleving en kunnen daarmee zeer goede partners en wegbereiders

zijn bij vredesbemiddeling. Deze rol wordt in dit Advies minder belicht.

De nota verdient gelezen te worden door politicologen, militairen, ontwikkelingswerkers en ambtenaren om op de hoogte te raken van de meest recente ontwikkelingen rond crisisbeheersingsoperaties. Ook al zou je kritiek kunnen hebben op de vraag naar hoe een geïntegreerde samenwerking *idealiter* vorm zou moeten krijgen – wie heeft daar nu werkelijk baat bij? – tegelijkertijd gaat het antwoord van de AIV – nuchterheid en bescheidenheid – ook wel gemakkelijk voorbij aan keuzemomenten die er wel degelijk liggen in het opzetten van crisisbeheersingsoperaties.

Johan te Velde

Johan te Velde is werkzaam als freelancer op het terrein van beleid en praktijk van fragiele staten. Hij heeft gewerkt voor SNV in de Balkan en in Soedan, voor IKV Pax Christi gericht op Afrika en voor de OVSE in Kosovo.

Guantánamo gefileerd

Murat Kurnaz

In de hel van Guantánamo: vijf jaar in de beruchtste gevangenis ter wereld.

Amsterdam: Uitgeverij Forum, 2009; 256 blz.; 18,95 euro; ISBN: 978-90-492-0002-2 (oorspr. uitgave: Berlijn: Rowohlt, 2007)

Ruim vijf jaar na zijn arrestatie in Pakistan werd Murat Kurnaz, een Duitse staatsburger van Turkse komaf, op 24 augustus 2006 vrijgelaten uit Guantánamo Bay. Ondanks zijn vrijspraak werd hij geketend aan de vliegtuigvloer, geblinddoekt en bewaakt door 15 militairen met een militair vliegtuig overgebracht naar de militaire vliegbasis Ramstein in Duitsland. Maanden van overleg tussen bondskanselier Merkel en

president Bush waren aan de vrijlating van Kurnaz voorafgegaan.

In dit boek vertelt Kurnaz zijn verbazingwekkende relaas over zijn arrestatie in Pakistan, ondervragingen en gevangenschap in Pakistan, Afghanistan en uiteindelijk Guantánamo Bay. Hij beschrijft zeer gedetailleerd hoe hij en vele anderen werden mishandeld, verminkt en vernederd. Alles onder het mom van zijn vermeende lidmaatschap van Al

Qaida. Zijn boek is niet alleen verbazingwekkend vanwege de 'ondervragingsmethoden' van zijn martelaars, maar ook vanwege het gebrek aan respect voor mensenrechten bij hen die de mensenrechten hoog in het vaandel zeggen te hebben. Niet alleen zijn er de Amerikaanse ondervragers, maar ook spelen Duitse en Turkse agenten een meer dan dubieuze rol bij het vinden van de 'waarheid'.

In 2001 vertrekt Murat Kurnaz op negentienjarige leeftijd naar een Koranschool in Pakistan om kennis over de islam op te doen. Reden voor zijn wens om meer over de islam te weten te komen, is het feit dat hij een Turkse islamitische bruid heeft gevonden en pas met haar wil trouwen als ook hij voldoende

kennis van de islam heeft opgedaan. Na omzwervingen langs een aantal Koranscholen is hij op weg terug naar Duitsland als hij in Peshawar door de Pakistaanse politie wordt aangehouden en voor 3.000 dollar wordt verkocht aan de Amerikanen.

Kurnaz' relaas over zijn gevangenschap in Peshawar en later Kandahar tart iedere vorm van menswaardigheid. Aan zijn voeten hangend wordt hij blootgesteld aan elektrische schokken. Als hij niet antwoordt wat van hem verlangd wordt, wordt hij geslagen en geschopt. Dat is echter nog maar het begin van jarenlang fysiek en geestelijk gemartel. In zijn boek zegt hij dat pijn bij het leven hoort....

In Guantánamo begint zijn ellende pas echt. Te dicht bij het hek komen, dieren en vogels een broodkruimel voeren, praten of de verkeerde kant opkijken – het zijn allemaal redenen om hem te bestraffen. Hij moet zich naakt aan de vrouwelijke bewakers tonen, die hem vervolgens op allerlei manieren vernederen; hij wordt dagenlang opgesloten in een container waarvan de luchttoevoer wordt afgesloten; en hij wordt constant geïntimideerd en gemarteld door

bewakers en ondervragers. Van dit relaas had de Spaanse Inquisitie nog een hoop kunnen 'leren' om opstandigen hun misdaden te laten bekennen.

De rol van de Duitse regering in het verhaal van Kurnaz is verre van fraai. Al in 2002 boden de Amerikanen aan om hem vrij te laten, maar de Duitse regering wilde daar niet van weten. Er werd zelfs overwogen hem niet meer in Duitsland toe te laten en naar Turkije te laten uitwijzen. In oktober 2002 informeert de Duitse veiligheidsdienst de CIA dat, in het geval Kurnaz wordt vrijgelaten, de uitdrukkelijke wens geldt dat hij niet naar Duitsland wordt uitgewezen.

Pas als Angela Merkel bondskanselier wordt, komt er weer schot in de zaak-Kurnaz, maar dat is bijna vier jaar later. Al die tijd leeft Kurnaz in hokken van gaas, waarin hij overdag alleen mag zitten en 's nachts alleen op zijn rug mag slapen. Bij zijn terugkeer in Duitsland was er sprake van dat zijn verblijfsvergunning niet zou worden verlengd, omdat hij de aanvraag niet op tijd had ingediend tijdens zijn verblijf in Guantánamo. Ook de Turkse regering deed een duit in het zakje en was er als de kippen

bij om Kurnaz direct na zijn vrijlating op te roepen voor zijn dienstplicht in Turkije.

Als slechts een deel van dit boek waar zou zijn, moeten we ons ernstig afvragen of een discussie over mensenrechten nog zin heeft. Als 'geciviliseerde' staatsburgers van rijke democratische naties zich verlagen tot weezinwekkende praktijken om zogenaamd de waarheid boven water te krijgen en 'wij' daar niets tegen doen, dan moeten we ons diep schamen en nooit meer de vinger opheffen naar hen die anders denken en doen.

Het boek van Murat Kurnaz moet op zijn minst aanzetten geven om na te denken over de grenzen van 'ondervragingstechnieken' in relatie tot vermeende gedragingen en mogelijke effecten op de 'tegenpartij'. Neem daarbij de wetenschap in ogenschouw dat 'gevoelige' informatie maar van zeer beperkte houdbaarheid is; hoogstens dagen.

Sjors Callenbach

George P. Callenbach is plv. hoofd van het *Clingendael Security & Conflict Programme* (CSCP).

Europees Parlement: steeds meer macht, steeds minder stemmen

Gerrit Voerman & Nelleke van de Walle

Met het oog op Europa – Affiches voor de Europese verkiezingen, 1979 – 2009.

Amsterdam, Boom, 2009;

(in samenwerking met het Montesquieu Instituut)

144 blz.; 15,- euro; ISBN: 978-90-8506-822-8

Dit boekwerk, dat uit de sfeer van het Groningse Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen stamt, wordt zeer verlevendigd door posters. Maar het biedt veel meer. Om te beginnen een overzichtelijke aanloop over de opstelling van de politieke partijen tegenover

de Europese integratie in de jaren 1945-1979, dus tot aan de eerste rechtstreekse verkiezingen van het Europees Parlement. We lezen over het federale enthousiasme van KVP en PvdA in de jaren '50 van de vorige eeuw; over de aanvankelijke terughoudendheid van ARP, CHU en

VVD; over de scepsis van premier Drees, maar ook over de stuwende kracht van de partijloze minister Beyen, die de voor hem voorziene rol van waakhond bij de van Europese missiedrang verdachte KVP-minister Luns inruilde voor het ontwerpen van een plan dat mede de grondslag vormde van de EEG. In de Kamer zaten de supranationals, 'federasten' volgens minister Stikker, terwijl achtereenvolgende kabinetten een meer intergouvernementele inslag toonden.

In kort bestek passeren de revue: het mislukte project van de Europese Defensie Gemeenschap, de doorstart met de EEG, de stagnatie veroorzaakt door de Franse president De Gaulle en de eurosclerose

van de jaren zeventig en tachtig. Kortom, een nuttige 'refresher course'.

Aan elke Europese verkiezing wordt een hoofdstuk gewijd en er is een extra chapter over het referendum van 2005 over het Grondwettelijk Verdrag. Steeds passeren de opstelling van de partijen en de lijsttrekkers, de programma's en manifesten, al dan niet gecomponeerd in samenwerkingsverbanden met geestverwanten uit andere Europese landen, de campagnes en de uitslagen, voorzien van tabellen en kanttekeningen, de revue. Handzaam materiaal, toegankelijk opgeschreven.

Je krijgt een goed inzicht in een aantal lijnen die het tableau van dertig jaar Europese verkiezingen tekenen. De opkomst bijvoorbeeld. De gemiddelde opkomst in de EG/EU werd iedere verkiezing geringer; van 63% in 1979 naar 44% in 2004. De tekst is in april 2009 afgesloten, zodat niet vermeld kon worden dat in 2009 de opkomst weer dieper was gezakt, tot iets boven de 43%. In Nederland zijn we gezakt van 58% in 1979 naar iets onder de 37% dit jaar. Met een dieptepunt in 1999 (onder de 30%) en een niet verklaard sprongetje omhoog in 2004 (bijna 40%). In dertig jaar heeft niemand een oplossing kunnen verzinnen. Is die er?

Een andere lijn. De Europese verkiezingen bestaan uit een reeks parallel geschakelde nationale verkiezingen. Moeten we echte Pan-europese verkiezingen houden? Is de tijd daar rijp voor? Voelt enige regering daarvoor? Er is wel activiteit over de grenzen heen tussen gelijkgestemde politieke partijen. Het verst zijn daarmee de christen-democraten en geestverwanten (Europese Volkspartij, EVP), de sociaal-democraten (Partij van Europese sociaal-democraten, PES) en de liberalen (*European liberals, democrats and reformists*, ELDR). Die drie stromingen vormden al fracties in de Europese assenblées voor

de eerste rechtstreekse verkiezingen in 1979. De namen EVP en PES zijn lichtelijk bedrieglijk: het zijn eerder *federaties* dan echte politieke partijen. Later kwamen daar de Groenen en vele andere samenwerkingsafspraken bij. De Britse en Deense conservatieven hebben jarenlang in de EVP-fractie gezeten, maar kondigden vóór de laatste verkiezingen aan dat ze weer een eigen fractie zouden stichten. De samenwerking tussen ChristenUnie en SGP kwam na de verkiezingen in moeilijk vaarwater.

Vaak zijn de fractieafspraken technische akkoorden, die budgetten en personele assistentie moeten waarborgen. Toch hebben de grensoverschrijdende partijcontacten een functie. Er komen netwerken van gelijkgezinden tot stand. Zo heeft de totstandkoming van het Verdrag van Maastricht veel te danken aan intensief EVP-topoverleg, terwijl de aanwijzing van Romano Prodi als voorzitter van de Europese Commissie een snelle actie was van de zijde van de PES. De uitwisseling van ideeën bevordert beleidsvorming op menig terrein (crisis, Schengen).

Interessant is ook de permanente worsteling of men de verkiezing ingaat met een Europees dan wel een nationaal programma/manifest/platform/tienpuntenplan/appel, enz. De grote partijen hebben altijd twee smaken. Iedere verkiezing is het soortelijk gewicht weer anders, maar het Europese document heeft doorgaans een vrijblijvender karakter dan het nationale.

Aan de teksten is af te lezen dat de bedenkingen tegen de Europese constructie en het Europese beleid, noem het voor het gemak eurosceptis, toenemen. Het verschijnsel is evident, de redenen zeer divers en in de tijd verschillend. Enkele jaren terug was zorg over de (te snelle) uitbreiding dominant, nu lijken de dubbele crisis en de onzekerheid over de toekomst de kiezer te benauwen.

Hoe daarmee om te gaan? Het

lijkt raadzaam de eigen opvattingen op de eerste plaats te zetten en daarna pas het aanbrengen van nuanceringen. Het CDA zou daar eens over na kunnen denken. Het is frappant dat in het huidige eurosceptische klimaat in ons land D66 en GroenLinks met een pro-Europese aanpak succes boekten. Of scoorden zij zo goed omdat ze in de oppositie vertoeven? Maar dan had de SP ook moeten winnen.

Het is verleidelijk als men in de oppositie vertoeft en de zittende regering niet bijster populair is, de Europese campagne nationaal in te kleuren. Succes is daarbij niet verzekerd. De auteurs vermelden dat de PvdA zo'n strategie in 1979, 1984, 1989 en 2004 hebben toegepast. Drie van de vier keer leverde dat niets op.

Waar staan we met het Europees Parlement en Europa in het algemeen? Het Parlement en de kiezer liggen elkaar niet. Het is geen zaak van bevoegdheden. In de loop der jaren werd de positie van het EP geweldig versterkt. En als het Verdrag van Lissabon de eindstreep haalt, gaat het EP op veel nieuwe punten het laatste woord krijgen. *Het zal niet helpen*. Want de *machtsvraag* ontbreekt in de verkiezingsstrijd. De kiezer heeft geen greep op het Europese bestuur. Is het een idee dat het EP de voorzitter van de Europese Commissie kiest, zonder rekening te hoeven houden met een voordracht van de Europese Raad? De regeringen van de lidstaten zijn echter niet van zins de controle op het Commissievoorzitterschap uit handen te geven. Bovendien wordt de macht van de Commissievoorzitter er niet groter op, nu er straks een permanente voorzitter van de Europese Raad ten tonele verschijnt.

Het Parlement moet rustig zijn werk blijven doen. Het functioneerde de afgelopen periode zonder meer bevredigend. Het grote probleem is de EU zelf. Het bord is leeg. De inspiratie is weg. De markt is er en werkt goed. De munt is er en

beweest prima diensten in de bankencrisis. West- en Oost-Europa zijn herenigd. 'Europa ademt weer met twee longen,' aldus paus Johannes Paulus II.

De angst voor de mondialisering werkt echter verlamdend. Juist die angst moet leiden tot een *nieuw Europees verhaal*. Dat moet gaan over de positie van Europa in de

wereld en steunt op twee pijlers. De eerste is een Europees sociaal-economisch model, met een accent op duurzaamheid, ook in demografisch opzicht. Dat is de *soft power*. De tweede pijler is een opbouw van *hard power*, een veiligheidsbeleid voor het counteren van de reële dreigingen om ons heen. Zonder *hard power* geen invloed. Europa

moet weer aan de slag en niet alleen maar *glotzend* kijken naar Obama.

Jean Penders

Jean Penders is oud-voorzitter van de Europese Volkspartij (EVP) in het Europees Parlement.

Tussen populisme en wereldburgerschap

René Cuperus

De wereldburger bestaat niet – Waarom de opstand der elites de samenleving ondermijnt.

Amsterdam: Bert Bakker, 2009

342 blz.; 19,95 euro; ISBN: 978-90-351-3192-7

Adriaan van der Staay

Wereldkoers – Culturele groei als mondiaal proces.

Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Augustus, 2009

212 blz.; 19,90 euro; ISBN: 978-90-457-0259-9

Nadat in Europa het communisme was ineengezegen en vervolgens gematigd links zijn ideologische veren had afgeschud, hoopten velen op een wereld vol harmonie. Maar weldra bleek hoe de krampachtige tweedeling uit de Koude Oorlog plaats zou maken voor nieuwe tegenstellingen, evenzeer politiek aangestuurd, maar wel in andere gedaanten. Eerst waren er conflicten die bij gebrek aan beter het etiket 'etnisch' kregen opgeplakt, hoewel die term maar beperkt van toepassing was op Bosnië of Rwanda. Nadien pretendeerde Huntington een veelheid aan fricties te kunnen persen in een mondiaal schema langs enkele religieuze breuklijnen. Adriaan van der Staay, in bovengenoemde opstellenbundel, ziet evenwel niet zo zeer botsingen tussen, maar *binnen* beschavingen en binnen staten. Aan dit laatste had H.J. Schoo in 2004 al op voorhand invulling gegeven: 'Als ideologische tegenstellingen verdwijnen, kan de

tegenstelling volk-elite of volk-establishment de overhand krijgen.'¹

Die thematiek nu stelt René Cuperus centraal in zijn hier besproken werk. Onder 'elite' verstaat hij in dit verband degenen die luidruchtig hun voordeel doen met de huidige mondialisering, tegenover andere groepen die zich juist de dupe voelen van vervagende grenzen.

Cuperus combineert een uitvoerige literatuurstudie met de teneur van een doordacht politiek pamflet. Zo pleit hij voor een 'beschaafd populisme' om weer aansluiting te vinden bij grote groepen van relatief kansarmen. Zijn term 'populisme' hier heeft helaas verwarring gesticht. Een regen van kwaadaardige vergelijkingen met Wilders en Mussert was zijn deel.² Hoewel hij zichzelf op tal van bladzijden uiteraard stevig afzet tegen zulk gedachtegoed, had hij het zich gemakkelijker gemaakt door niet eerst als hoofdkenmerk te noemen van

'elk' populisme: een *valse* opsplitsing in homogene categorieën van 'volk' tegenover 'elite' (blz. 105). Die omschrijving laat immers weinig ruimte voor een beschaafde variant.

Iets dergelijks dreigt wanneer men enkel afgaat op zijn boektitel. Hoezo geen wereldburgers? Uit het hele relaas komt juist naar voren dat die wel degelijk bestaan. De term verwijst dan naar een zich van moedertaal en vaderland loszingende sociale bovenlaag. Wat is prinses Máxima, die bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid te kennen gaf zich in Brussel en New York even goed thuis te voelen als in Buenos Aires en Wassenaar, anders dan een zelfbenoemde wereldburger? Maar de schrijver doelt op een hechtere vorm van burgerschap, die volgens hem voor afzienbare tijd nog een *nationaal kader* vereist.

Democratie en solidariteit laten zich niet zomaar planetair uitvergroten, en zelfs niet op Europese schaal. Zo ontbreekt het wat betreft Europa al meteen aan een bij meerderheid van stemmen beslissende wetgever die desgewenst gerechtshoven in Luxemburg en Straatsburg, wanneer die al te vrijmoedig de 'geest' van verdragen gaan interpreteren, tot de orde mag roepen. Derhalve ziet Cuperus in een geforceerd en pretentius Europees eenheidsstreven geen bescherming tegen wilde mondialisering, maar eerder een ondermijning van bestaande en vooralsnog onmisbare maatschappelijke structuren. Wie nog wel aan het vertrouwde bestel hecht, krijgt al

gauw de scheldwoorden populist en demagoog (of erger) naar zijn hoofd.

Maar waar het Cuperus toch vooral om gaat, is de perceptie van een en ander bij degenen die zich beklemd weten *tussen* enerzijds hoogopgeleiden en anderzijds immigranten, twee groepen die zich beide vaak existentieel niet voluit met Nederland verbonden voelen. Voor die tussengroep en haar door snelle internationalisering gevoede zorgen bestaat nog steeds te weinig aandacht, en die frustratie kan de samenleving lelijk opbreken.

Cultuuroptimist Van der Staay daarentegen lijkt democratie en internationalisering veeleer in elkaars verlengde te zien. De multiculturele belangstelling van Herodotus en de politieke visie van Perikles vormen een Europees erfgoed dat nog met veel profijt in de wereld van nu kan worden uitgedragen. Hij haalt meer dan eens uit naar hen die in 2005 per referendum tegen de Europese grondwet hebben gestemd, overigens zonder dat hij zelf aangeeft wat aan die tekst nu zo onvervangbaar goed was, laat staan waarom honderden bladzijden, over van alles en nog wat behalve over volksoevereiniteit, de naam 'grondwet' moesten krijgen. Het ligt voor de hand dat er onder die tegenstemmers veel onkundigen waren en mensen met bedenkelijke ideeën. Maar van voorstemmers veronderstellen de Van der Staays wel erg vlot dat die zich met overgave in de tekst hadden verdiept. Hier stuiten we trouwens weer op de tweeslachtige term populisme: hoe kan bijvoorbeeld D66 het pleit voeren voor invoering van de bindende volksstemming, maar zo graag anderen wegzetten als populist?³

Cuperus vraagt begrip voor een autochtoon volksdeel dat, na generaties van kansen op maatschappelijke stijging, nu een proces van onvermijdelijk statusverlies tegemoet ziet en een rafelend sociaal vangnet. En dat dan bovendien nog wordt geconfronteerd met een overheid die dit

proces wil verbloemen en met een elite die jubelt over zegeningen van de kenniseconomie en over een cultureel verrijkende massa-immigratie.

Voor de schrijver zijn kwesties van culturele en nationale identiteit essentieel in de door internationalisering verwijde kloof tussen elite en achterblijvers. Maar hoe nationaal denkt eigenlijk het zogeheten 'volk'? Het verklaart zich trots op Nederland en bekijkt tijdens de Olympische Spelen met aandacht de medaillespiegel, maar zou het heftig protesteren indien ons kabinet zonder omhaal aan de elf beste voetballers van de wereld een Nederlands paspoort verstrekte? Als er maar gescoord wordt en de nul gehouden, lijkt eerder het criterium. Stemmers op de PVV klagen dat hun wijk onherkenbaar is verkleurd, maar dragen zelf met kleding en kijkgedrag bij tot een volslagen amerikansering van straatbeeld en tv-aanbod. Daar hebben de Verenigde Staten geen 'E.A. Poe Instituut' of ander equivalent van Goethe Instituut en Maison Descartes voor nodig. Is dan zo'n *nationaal kader* echt nog nodig voor het beleven van een eigen identiteit? Of geldt bijvoorbeeld voor Europa ook dat het de volksgunst voor zich kan winnen, mits het maar punten scoort? Komt het bovenal aan op *governance* die moet blijken uit resultaten?⁴ Waar halen Cuperus en anderen die alles overheersende nationale binding vandaan? Heeft Schoo geen gelijk waar die schreef dat iemand als Paul Scheffer met diens culturele benadering de aandacht afleidde van de economische factor?⁵

Terecht wijst Cuperus dan ook op genoemd dreigbeeld van sociaal-economisch statusverlies bij brede groepen. Maar dit betekent tegelijk dat zijn pleidooi voor een 'populistischer stijl' (blz. 125) in de politiek (uit het landelijke Ledenberaad van zijn PvdA klomp op 4 juli jl. een roep om 'volkse babbels') niet zal baten zolang van hogerhand tegenover die *sociale frustratie* geen wenkend

perspectief kan worden geboden, om het even of dat volks of plechtig gebeurt. En voor de rest wekt de auteur zelf af en toe de indruk dat hij zijn gerechtvaardigde zorgen van culturele, democratische en rechtsstatelijke aard projecteert op groepen die, behalve wanneer men ze opwekt om warm te lopen voor een Europese pseudo-grondwet of voor een massale instroom van anti-westers grootgebrachte immigranten, zich van de gestage afbraak van de nationale staat of cultuur zelden rekenschap geven.

'In iedere samenleving zijn er populaties die stijgen en populaties die dalen, zoals er in de wereld populaties zijn die stijgen of dalen', maar er is 'een keuze tussen een cultuur van de angsten en een cultuur van de hoop', zo schrijft Van der Staay laconiek tegen het eind van zijn geschrift, dat – zelfs voor een bundel – wel erg weinig samenhang vertoont. Waar in het bijzonder die dalende populaties hun hoop op mogen vestigen, vertelt hij er niet bij. Dus dan toch liever de alarmkreet van Cuperus!

Sam Rozemond

Dr S. Rozemond was directielid/onderzoeker van Instituut Clingendael.

Noten

¹ H.J. Schoo, *Republiek van vrije burgers – Het onbehagen in de democratie*, Amsterdam: Bert Bakker, 2008.

² Zo Elsbeth Etty en Dick Pels in *NRC Handelsblad*, 16 juni 2009 (column resp. bijdrage op de internetsite), alsmede Marcel van Dam in *de Volkskrant*, 18 juni 2009.

³ Vgl. Anton C. Zijdeveld, *Populisme als politiek drijfzand*, Amsterdam: Cossee, 2009, blz. 19, 35.

⁴ Zie Luuk van Middelaar, *De passage naar Europa*, Historische Uitgeverij Brussel, 2009, blz. 25.

⁵ Schoo, *a.w. noot 1*, blz. 91.

De relevantie van religie

Edy Korthals Altes

Spiritual Awakening. The Hidden Key to Peace and Security, Just and Sustainable Economics, A Responsible European Union.

Leuven, Parijs, Dudley, MA: Uitgeverij Peeters, 2008 (*Studies in Spirituality Supplement 16, Titus Brandsma Institute*)

235 blz.; 48,- euro; ISBN: 978-90-429-2046-0

Volgens oud-diplomaat Korthals Altes is spirituele opwekking de weg om de levensbedreigende ontwikkelingen van de 21ste eeuw het hoofd te bieden. Een boek over een noodzakelijke onmogelijkheid.

Het boek heeft als centrale boodschap dat spiritualiteit, die de auteur beschouwt als het hart van religie, de sleutel is om te begrijpen hoe deze wereld van militaire overbewapening, economische onrechtvaardigheid en ecologische rampen heeft kunnen ontstaan. Daarnaast biedt spiritualiteit of religie ook een oplossing om te komen tot een wereld van vrede, veiligheid, rechtvaardigheid, duurzaamheid en verantwoordelijkheid. Volgens Korthals Altes, die in de jaren tachtig aftrad als ambassadeur vanwege het Nederlandse standpunt ten aanzien van kernwapens, is de mens scheefgegroeid in zijn relatie tot respectievelijk de mens, de natuur, materie en het transcendent. Alleen herstel van die relaties kan een antwoord bieden aan de enorme uitdagingen en bedreigingen waar de wereld voor staat. De sleutel daarbij is dat de verhouding tot het transcendent bepalend is voor de verhouding tot mens, natuur en materie.

Het boek *Spiritual Awakening* is opgebouwd uit vier delen en een epiloog. In het eerste deel geeft de auteur een analyse van de bedreigingen waaraan de mensheid blootgesteld wordt en een diagnose hoe het zo heeft kunnen komen. Hij besteedt daarbij in het bijzonder aandacht aan de rol van de Verlichting. In deel twee legt de oud-diplomaat uit welke rol spiritualiteit speelt in religies en hoe spirituele vernieuwing de voorwaarde is tot radicale ver-

andering. Hij wijdt een afzonderlijk hoofdstuk aan het christelijk geloof, waar hijzelf een vertegenwoordiger van is. Interessant genoeg gaat hij ook de discussie aan of religies en de fundamentalistische stromingen daarbinnen wel in staat zijn tot onderlinge samenwerking en of dat niet leidt tot syncretisme.

Vanuit zijn ervaring als medevoorzitter van de *World Conference on Religion and Peace* (WCPR) geeft hij aan dat samenwerking tussen religies vaak leidt tot wederzijds respect en verdieping van het geloof. De auteur toont zich over dit onderwerp pragmatisch: 'Het idee is niet dat we een wereldtempel voor alle religies opzetten. De kernvraag is wat religies samen kunnen doen om conflict te voorkomen, conflicten op te lossen, moeite en pijn te verlichten en discriminatie en intolerantie te vermijden.'

Het daaropvolgende deel bestaat uit een behandeling van de vraagstukken economie en vrede en veiligheid, zoals die uit de diagnose van het eerste deel voortvloeien. De auteur gebruikt dezelfde opzet in het vierde deel als hij aandacht besteedt aan de Europese Unie en de wegen die zij zou kunnen inslaan om te komen tot een rechtvaardige, veilige en duurzame plek op deze wereld. In dit deel worden ook suggesties gedaan om de kerk in dit proces een relevante rol te geven. Het deel sluit af met de vraag: 'wat kan ik doen?' en loopt vervolgens vloeiend over in een boeiende epiloog, waarin de auteur aangeeft wat hij zelf heeft willen doen en om welke reden.

Het boek staat niet op zich zelf. Sinds ongeveer tien tot vijftien jaar is er een debat gaande over de rol van religie in de Internationale

Betrekkingen. Kort samengevat komt de discussie hierop neer dat sommigen het vakgebied van de Internationale Betrekkingen verwijten de rol van religie te hebben genegeerd. Deze kritiek kreeg vooral vorm in het boek *Religion, the Missing Dimension of Statecraft*. Sindsdien zijn er verscheidene boeken verschenen waarin die, al dan niet aanwezige, rol van religie wordt geanalyseerd en komt men met alternatieve benaderingen. Het boek ter bespreking is een waardevolle aanvulling, omdat het vanuit een binnenperspectief schildert hoe religie kan bijdragen of inspireren tot een betere wereld. Dat wordt mede veroorzaakt door de openhartige wijze waarin de auteur positie durft te kiezen en de praktische gerichtheid van de analyses. Dat betekent echter nog niet dat het boek ook *realistisch* is en dat is tevens mijn centrale punt van kritiek op dit waarde(n)volle boek.

Korthals Altes stelt feitelijk dat wanneer de individuele mens tot spirituele bezinning (hij gebruikt hierbij het woord bekering) komt, dat de sleutel vormt tot een betere wereld dan de huidige. Dit is precies de situatie die Kenneth Waltz bespreekt in zijn boek *Man, the State and War*. De situatie waar Korthals Altes naar streeft, is feitelijk alleen mogelijk wanneer alle mensen op aarde heilig zouden zijn. Het probleem is dat één onheilige al genoeg is om roet in het eten te gooien. Dit wordt des te dramatischer als het niet gaat om een individu, maar om een heel land. Mijn vraag als lezer is dan ook: hoe kunnen we dit prijzenswaardige boek realiseren in een wereld waarin een wereldregering ontbreekt, een wereld die Heldring zou omschrijven als de wereld van het 'menselijk tekort' en Reinhold Niebuhr theologisch zou duiden als zondig. Misschien ligt daar de sleutel wel.

Simon Polinder

Simon Polinder MA is als promovendus verbonden aan de faculteit Theologie en Godsdienstwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen.